

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Szarvas, Melinda

Title: A kulturális gravitáció modelljének bemutatása : Az irodalomtörténet újraértelmezése a kulturális mozgások figyelembevételével a vajdasági magyar irodalom példáján

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Szarvas, M. (2016). A kulturális gravitáció modelljének bemutatása : Az irodalomtörténet újraértelmezése a kulturális mozgások figyelembevételével a vajdasági magyar irodalom példáján. *Hungarológiai Közlemények*, 17(3), 63-74.
<https://doi.org/10.19090/hk.2016.3.63-74>

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

SZARVAS Melinda

University of Jyväskylä, Department of Art and Culture Studies
Hungarian Studies, Jyväskylä (Finnország)
szarvasmelinda88@gmail.com

A KULTURÁLIS GRAVITÁCIÓ MODELLJÉNEK BEMUTATÁSA

*Az irodalomtörténet újraértelmezése a kulturális mozgások
figyelembevételével a vajdasági magyar irodalom példáján*

The Exposition of the Cultural Gravity's Model

*The reinterpretations of the literary history, considering the cultural
movements, through the example of the Hungarian Literature of Vojvodina*

Prikaz modela kulturne gravitacije

*Ponovno interpretiranje istorije književnosti u svetlu kulturnih kretanja
na primeru mađarske književnosti u Vojvodini*

Egy olyan kulturális modell a tanulmány tárgya, amely az úgynevezett határon túli magyar irodalmak kulturális helyzetét leíró eddigi gondolatrendszerekkel ellentétben nem a közvetítői szerepre és a kölcsönös függésre helyezi a hangsúlyt, hanem épp az önálló működés feltételeit taglalja. A kulturális gravitáció nem titkoltan a természettudományok felől érkezik a kultúratudomány területére. Jelen szöveg a vajdasági magyar irodalom kulturális kapcsolatainak újraértelmezésére koncentrál, s arra keresi a választ, hogy abban az összetett kapcsolatrendszerben, amelyben helyet foglal, milyen feltételekkel tudja megőrizni kulturális önállóságát. A kulturális gravitáció modelljének értelmezését segítik a szintén a természettudományokból származó hálózatelmélet egyes alapvető szempontjai. Ezen újszerű megközelítés az önálló működés feltételeinek kiemelése mellett annak különböző mértékű megvalósulásait is számba veszi, így a kulturális gravitáció segítségével újraértelmezhetővé válik a regionális kultúrák helyzete is.

Kulcsszavak: kulturális gravitáció, regionális kultúra, irodalomtörténet, kulturális kapcsolatrendszer.

„A csiga útját nem fényekkel mérik”
(Dettre János)

Az olyan kulturális közegek esetében, mint amilyen a vajdasági magyar irodalom is, mely tehát speciális helyzeténél fogva két másik irodalmi kultúrával van hol szorosabb, hol lazább, ám mindenképpen létfontosságú kapcsolatban, fontos feladat a *saját* kulturális érték, valamint az *önállóság* definiálása. Jelen vizsgálat egyben kísérlet is, melynek tárgya a *kulturális gravitáció* modellje. Ennek segítségével az irodalomtörténet mint ennek a kulturális kapcsolatrendszernek a folyamatos változása értelmeződik, s ezzel egyidejűleg a vizsgált irodalmi kultúra önálló voltának kérdése is kielemeződik. Az első világháborút lezáró békeszerződések értelmében a Magyarországtól elcsatolt területeken kialakult irodalmi kultúrákkal kapcsolatban az egyik legalapvetőbb, minden további szempontot befolyásoló kérdés az adott kultúra önállóságára, valamint az őt közrefogó úgynevezett többségi kultúrákhoz való viszonyára vonatkozó. Nem túlzás azt mondani, hogy területenként és időszakonként eltérő válasz született ezekre a kérdésekre. Ezek a válaszok többnyire épp egymásra reflektálva, a korábbi választ egy újabbal felülírni igyekezve fogalmazódtak meg. A kulturális gravitáció gondolatrendszere a válaszok változásának lehetséges okára is rámutathat.

Az úgynevezett határon túli magyar irodalmakról való magyarországi²⁰ gondolkodást, a kilencvenes évektől kezdődően elsősorban Görömbei András, Pomogáts Béla és Czine Mihály alapozta meg. Bár munkáik koncepcióját a mai különböző kultúratudományi koncepciók felől már talán túl könnyű is kritizálni, fontos megjegyezni és elismerni, hogy, Szenteleky Kornél szavaival élve, „folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni” (Szenteleky 1927, 3). Vagyis a Görömbeiék által akkor elvégzett munka nélkülözhetetlen alapja minden ezekkel az irodalmi kultúrákkal kapcsolatos további kutatásnak. Az ő rendszerük az Illyés Gyula-i úgynevezett „ötágú síp”-konceptiót követi és viszi tovább. Illyés az *Ötágú síp* című antológiában a következőket fogalmazta meg:

A magyar irodalom ötágú síp, összehangolatlan. Eléri még vajon a mi nemzedékünk, hogy egy jó munka mind e nemcsak külön-külön, de más és másként is szóló sípot egyszer ismét összehangolja, illetve az eldugulástól megmenti? A közelmúlt esztendei a földadat nehezülésére

²⁰Jelen tanulmány az úgynevezett határon túli magyar irodalmakról szóló alapvető magyarországi elképzeléseket említi. A vajdasági magyar irodalom irodalomtörténeti koncepcióinak (köztük elsősorban Bori Imre munkáinak) közelebbi, a kulturális gravitáció elgondolásán keresztül vizsgálata külön tanulmány tárgya.

vallanak. Nézzük meg egy azonos írói mondandónak kifejeződését – a vers ezt különös élességgel mutatja – Kassán, Kolozsvárt, Szabadkán, Dél-Amerikában, és szemmel látjuk, hogy a különben gazdagító távolság hogy szegényíthet; közös mérce híján (Illyés 1971, 267).

A kilencvenes évek témaélénkítő szándéka szerint inkább a távolság hangsúlyozódott, semmint az esetleges szegényítés. A Pomogáts Béla által szerkesztett és 1992-ben ugyancsak *Ötágú síp* címmel megjelent antológia már a következőképpen fogalmazott: „Mindezek az irodalmak szoros kapcsolatban kívánnak fejlődni az »egyetemes« magyar nemzeti irodalommal, és természetesen erős szálakkal kötődnek annak a társadalomnak a kultúrájához, amelynek keretében élnek és dolgoznak” (Pomogáts 1992, 5). Ugyanezt a viszonyrendszert mutatta meg Görömbei András is 1993-ban, két olyan fogalmat hangsúlyozva, amelyek aztán meg is határozták a magyar irodalomtörténetben a határon túli magyar irodalmaknak nevezett kultúrákról való beszédet. Ez a két fogalom a „kettős kötődés” és a „híd-szerep”.

Az irodalom vonatkozásában ezeknek a nemzetiségi irodalmaknak alapvető, közös vonásuk az, hogy nyelvükkel, kultúrájukkal, régebbi történelmi hagyományukkal, s részben érzelmi kapcsolataikkal a magyar nemzeti tudathoz és kultúrához kötődnek, viszont létezésük állami, anyagi és részben kulturális keretét az az állam határozza meg, amelyikben élnek. Ezt a kettős kötődést fejezi ki a ma használatos terminológia: romániai, szlovákiai, vajdasági és kárpát-ukrajnai [1997-ben kárpátaljai] magyar irodalom. [...] A kettős kötődés és a sajátosság együtt azt jelenti, hogy a nemzetiségi magyar irodalmakat viszonylag önálló magyar irodalmaknak kell tekintenünk. Szerepük és feladatuk a nemzetiségi magyarság művészi önkifejezése, önismeretének mélyítése, azonossági tudatának, identitásának biztosítása. Az, hogy a nemzetiségi magyar irodalmak két kultúrával vannak bensőséges viszonyban, lehetővé teszi, hogy közvetítsenek a két ország, két kultúra között, hogy hídszerepet is vállaljanak (Görömbei 1993, 11).

Feltűnhet, hogy mind a „kettős kötődés”, mind a „híd-szerep” sokkal inkább a két többséginek mondott kultúrát, az azokhoz való viszonyt hangsúlyozza, semmint a köztes irodalmi kultúra önértékét. A vajdasági irodalom mint közvetítő irodalmi közeg ebben a rendszerben elveszíti önállóságát.

Az úgynevezett határon túli magyar irodalmak önállósága, illetve az „egyetemes magyar irodalomba” foglaltsága fontos kérdése ezeknek a koncepcióknak.

Görömbei válasza a következő: „A magyar irodalom fogalma a magyarországi magyar irodalom mellett magába foglalja a kisebbségi magyar irodalmakat és a nyugati magyar irodalmat is” (Görömbei 2003, 83). A magyarországi és a határon túli magyar irodalmak viszonyának leírása az esetek többségében egy sajátos centrum–periféria viszonyt ábrázol, amelyben a magyarországi irodalmi kultúra lenne a centrum, minden egyéb pedig a periféria. Ennek a centrum–periféria modellnek a folyamatos billegését, relatív és nehezen megragadható voltát tette egyértelművé a kulturális gravitációhoz hasonlóan a természettudományok felől a társadalom- és kultúratudományok területére is átszivárgott hálózatelmélet is. „Hálózatokra jellemző az egymásbaágyazottság is, vagyis a felbontással változik a háló szerkezete: kis felbontással nézve az, ami csak egy pontnak látszik, arról nagyobb felbontásban kiderülhet, hogy maga a pont is egy összetett hálózat” (Kovács 2011, 5). A hálózatelmélet, ahogy majd látható lesz, több vonásában is kapcsolódik a kulturális gravitáció modelljéhez. Egyik ilyen aspektus a kulturális viszonyrendszer mozgásainak, a korábban kritikátlanul elfogadott rögzítettségnek a felülírása. A kulturálisgravitáció-elgondolás is a kettős kötődés némileg statikusnak tűnő modelljét mutatja változékonyabbnak, mozgékonyabbnak. Továbbá elsősorban a vizsgált irodalmi kultúrák önállóságának mértékét tartja szem előtt, számolva azzal, hogy ez is egy változó és nem eleve adott és/vagy elveszíthetetlen aspektus. Ez az elgondolás egy lehetséges választ kínál az irodalmi kultúrák (önállóságának) megszűnésére is.

Bármennyire is merész lépésnek is tűnik, a kulturális gravitáció értelmezését az Isaac Newton által megfogalmazott általános gravitációs törvény felelevenítésével kell kezdeni. Eszerint „a világmindenségben bármely testet vonzza az összes többi; a vonzóerő annál nagyobb, minél nagyobb tömegűek a testek és minél közelebb vannak egymáshoz”. **idézet helye** Ez a koncepció, vagyis a most kísérlet alá vont kulturális gravitáció jelen esetben egy háromelemes modell, melyet tehát a magyarországi magyar, a vajdasági magyar és a jugoszláv irodalmi kultúra alkot, s amelyen belül most a vajdasági irodalmi kultúra mozgásának leírására történik kísérlet. Ezen elgondolás szerint az ideális állapot az lenne, vagyis a vajdasági irodalmi kultúra optimális működését és eleve a létét az garantálná, ha a vajdasági irodalmi kultúra a két többségi kultúra között tudna megállni, vagyis egyik sem vonzaná magához. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a vajdasági irodalmi kultúra saját tömege révén képes ellenállni ezeknek a kulturális vonzóerőknek, kiegyenlítve azokat.

Két fogalom kiemelése és körüljárása tűnik szükségesnek: ezek a *tömeg* és a *távolság*. Utóbbi értelemszerűen jelent földrajzi, ugyanakkor kulturális távolságot is, melyet például a nyelvi eltérésben vagy épp azonosságban lehet

megragadni. Ha a vajdasági irodalmi közeg helyzetének leírása a cél, azt lehet mondani, hogy földrajzilag gyakorlatilag ugyanakkora távolságra van mindkét másik kultúrától, ám a magyarországi vonzóereje a nyelvi távolság minimális volta miatt jelentősen nagyobb. Az irodalom- és kultúratudománynak alapvető (gyakran szinte már bénító) dilemmája, hogy nem tud számszerű adatokkal szolgálni. Ugyanakkor mégis kénytelen olyan fogalmakkal dolgozni, melyek más tudományterületen rendelkeznek számolható mértékegységgel. Ilyen fogalom mind a *tömeg*, mind a *távolság*. Nem a kulturális gravitáció az egyetlen, a számolhatóság jelenlegi lehetetlensége ellenére ezekkel a fogalmakkal dolgozó gondolatrendszer. A már emlegetett hálózatelméletnek is az egyik központi szempontja a *távolság* változása és ezen változás a következményeinek a megfigyelése és leírása. Mindezt anélkül tehát, hogy képes lenne megmondani, mekkora távolság az, amely az egyik, és mekkora az, amely már egy másik kulturális szituációt határoz meg például ebben a kulturális gravitáció által is megfigyelhető jelenségek megfigyelését rögzítő, kétségtelenül igaznak elfogadható megállapításban: „[E]gyértelmű törvény, hogy minél nagyobb a távolság a periféria és a centrum között, annál kisebb az esélye a perifériális helyzetben lévő szereplőnek arra, hogy bármilyen befolyást gyakorolhasson a centrumra” (Békés 2007, 50). A kulturális gravitáció esetében is megkerülhetetlenül adódik a kérdés: mi adja egy irodalmi kultúra tömegét? Az esztétikai minőség ugyanúgy elengedhetetlen szempont ehhez, mint az annál sokkal földhöz ragadtabb adat, a létszám, vagy az intézményrendszer összetettsége és mérete stb. Annak ellenére, hogy például a hálózatelmülethez hasonlóan a kulturális gravitáció koncepciójának jelenlegi kidolgozottsága sem teszi egyelőre lehetővé annak pontos meghatározását, milyen mértékű távolságok is módosítják a viszonyrendszereket, vagy mi adja egy-egy irodalmi kultúra súlyát, mégis kár lenne kidobni az elgondolást, és nem működő, felszínes és rossz hasonlatként elkönyvelni és elfelejteni.

A kulturális gravitáció az önállóságra helyezi a hangsúlyt (a vajdasági irodalom esetében szakítva a Magyarországgal felrajzolt centrum–periféria-viszonnyal), valamint azt mutatja, hogy az éppen vizsgált irodalmi kultúra eme önállósága a saját „súlyától”, „sűrűségétől” függ. Tudniillik ha ez egy bizonyos szint alá esik, amely szintet, ahogy arról már volt szó, egyelőre nem tudunk pontosan meghatározni, legfeljebb körülírni, akkor az adott irodalmi kultúra egy nagyobb tömegű irodalmi kultúra vonzásába kerül, és abban felszámolódik mint önálló jelenség. A súly megváltozása révén a korábban kiegyensúlyozott kapcsolatrendszer felborul és – a vajdasági magyar irodalom helyzeténél marad-

va – a három helyett már csak kétkomponensű modellé válik. Az így kételeművé váló rendszert, melyben tehát az egyik közeg jelentős súlyvesztés révén a másik vonzaskörébe kerül, értelemszerűen nem két, egymással kiegyensúlyozott irodalmi kultúra alkotja, hanem egy kisebb és egy nagyobb. A korábban önálló működésre is képes irodalmi közeg ezáltal a másikban regionális jelenséggé válik. A változás az önálló működésre való képességet érinti, a sajátos irodalmi és egyéb kulturális jegyek megmaradhatnak. Irodalomtörténeti szempontból is komoly következménye van az önállóság súlyváltozással bekövetkező elvesztésének, tudniillik a nagyobb vonzóerővel bíró irodalmi közeg időérzékelése válik érvényessé a korábban saját irodalomtörténeti ritmussal bíró kultúrában belül is. Látható, hogy a kulturális gravitáció modellje a *tömegnek*, a *saját súlynak* a jelentségére mutat rá, s a különböző státuszú kulturális pozíciókat ennek változásai révén magyarázza és kapcsolja össze.

A saját súly

Szirmai Károly 1935-ben a következőképpen fogalmazott a *Kalangyában* megjelent szerkesztői programjában:

A törzsmagyarság tömbjéről levált jugoszláviai magyarság, mint az anyatestről leszakadt, új bolygó, külön szellemi életre kényszerült, önmaga körül való keringését azonban nehezen szokta meg, folyton visszaszédült a régi vonzó központ: Budapest felé. Nem voltak olyan erői, melyek visszatartsák s érdeklődését saját világa felé fordítsák (Szirmai 1935, 161).

Noha Szirmai szinte egészen biztos, hogy pusztán plasztikus metaforának számhatta a megfogalmazottakat, mégis, az éppen szerveződő vajdasági magyar irodalom kulturális helyzetét és az önálló léthez szükségszerűen elvégzendő feladatát pontosan leírta. A huszadik század első felében, az elcsatolást követő első években az *önállóságra törekvés* a különböző irodalmi és kulturális programokban szorosán összekapcsolódott a magyarországi kultúrától való eltávolodással, és kezdetben kevésbé hangsúlyozódott a jugoszláv kultúrához való közeledés. 1920-ban, a *Bácsmezei Napló* egyik decemberi számában a *Kultúrateremtés* című írásban a következő olvasható:

Meg kell értenünk az Idő szavát, meg kell értenünk, hogy a magunk lábán kell járnunk, hogy a magunk erejéből kell Jugoszláviában megteremtünk a magyarság kultúráját. Végzetes hiba volna megelégedni azzal, hogy könyvet lehet postán, vasúton hozni. [...] Be kell látnunk,

hogy függetleníteni kell magunkat Budapest kultúrterétől, még akkor is, ha ez a lemondás fájna, mint ahogy bizonyos, hogy egy ideig fájni fog (Szenteleky 1920, 1).

Az eltávolodás (és azzal párhuzamosan a vajdasági irodalmi kultúra saját súlyának fokozatos növelése) valóban fájdalmas és hosszadalmas folyamat volt. A vajdasági irodalom első **jelentős** magyar folyóiratában, a *Vajdasági Írásban* 1928-ban Szenteleky Kornél kijelentette: „a megváltozott élettartalom keres új, időszerűbb formát. A mai vajdasági irodalom önállóságra törekszik, mert élettartama lassanként teljesen elszigetelődik” (Szenteleky 1928b, 257). És még a harmincas években is arra szólít föl a *Mi Irodalmunk* oldalain, hogy „nekünk magunknak kell megteremtünk irodalmunkat és új kulturális életünket. Megértést, segítséget senkitől sem várhatunk, hanem józanul, egyszerűen, önnön erőnkéből” (Szenteleky 2000, 23).

Hogy is indulhatott az irodalomteremtés, a kulturális gravitációban emlegetett kifejezések szerint az irodalmi kultúra saját súlyának növelése? Ahogy arról fentebb is szó esett, ehhez kétségtelenül hozzátartozik a létszám. Szenteleky a szerkesztői munkája során ezt vállaltan szem előtt is tartotta. Ez annyit jelent, hogy az első időkben igen minimális kritikai értékeléssel és nagyon alacsony, már-már nem létező kritikai mércével bírálta a beérkezett szövegeket, amelyeknek így a nagy részét közölte is. Egy éppen alakuló irodalmi kultúra vezető szerkesztőjeként örömmel üdvözölt minden embert, aki magyarul vágyott írni. A kulturális gravitáció három fő pillérének bemutatásához ezúttal nem szükséges részletesen kitérni a vajdasági irodalom első idejét (is) alapvetően meghatározó kritikai viták elemzésére, annyit viszont a tömegnövelés megmutatása miatt talán érdemes kiemelni, hogy Szentelekynek ezt a törekvését nem mindenki fogadta szó nélkül. Haraszi Sándor, az 1920-as évek egyik legszigorúbb kritikusa a következő észrevételt tette 1922-ben a *Bácsmezei Napló* oldalain:

A történelmi kényszerűségből Budapesttől elvágott magyarság lelkében, 1919 óta kialakult egy egymástkereső, befelé élő fajtabeli közösség, amely elnéző a hibákkal szemben, és jóakarátulag mindent szentnek lát, ami magyarul szól, magyar gondból, magyar szívből szakad föl. [...] Mi a teendő tehát? Semmi egyéb, mint becsülje meg magát az illetékes irodalomkritika, vegye elő azokat a művészi elveket, amiket szegre akasztott, vegye elő és alkalmazza őket becsületesen (Haraszi 1922, 10).

Szenteleky védelmére Dettre János sietett, tőle származik az a sokat hivatkozott, emblematikus megállapítás, miszerint „vajdasági irodalom nincs, vajdasági

irodalmat teremteni kell – ebben szent és megzavarhatatlan az egyetértés. Ám az irodalomteremtésnek, ha van módja, mi a módja? [...]. Mert azzal tisztában kell lenni, hogy aki irodalmat akar életre hívni, annak nem az Arany Jánosokra kell várnia, hanem a zseniek mellé kell állnia bátorítóul és karóul” (Dettre 1922, 2). Az 1920-as évek legelején parázsló vitát 1924-ben zárta le Szenteleky az általa művelt szerkesztői program nyílt vállalásával: „Mindenekelőtt termés kell ahhoz, hogy azt rostálhassuk” (Szenteleky 1924, 10). Termés kellett tehát, azaz létszám, egy alap tömeg, súly.

Az eltávolodás

A saját kialakítása és a magyarországitól való eltávolodás feladatának már korábban is említett összefonódása részben az irodalmi témák és az írói megoldások sematikusságának köszönhető. Az irodalmi hagyomány egyszerre bizonyult megnyugtató alapnak, sőt létjognak, és az önálló, sajátos jegyekkel bíró irodalom kialakulása gátjának. Kis József a *Kalangyában* megjelent *A jugoszláviai magyar ifjúság* című cikkében úgy fogalmazott, hogy „a Vajdaságban nem tud kialakulni egy speciális irodalmi irány és nem tud gyökeret verni az olvasóközönség lelkében földijeinek különösebb írói értékelése sem. Minden, ami szépre, ideálisra a már példás közönnyel vegetáló vajdasági magyar lelkéből futja, Budapestről, vagy máshonnan kerül hozzánk” (Kis 1932, 176). A kulturális gravitáció modelljén belül a kapcsolódások információáramlás révén jönnek létre. A korábban „híd-szerepként” említett, a többek között a vajdasági magyar irodalomra is kiosztott feladat épp azáltal mutatta önállótlanak az így csak közvetítő irodalmi kultúrát, hogy az nem a saját kulturális információit küldte a másik két félnek, hanem a két akkor még nagyobb vonzóerővel bíró kultúráét cserélte ki egymás között. A magyarországi irodalmi kultúrától való eltávolodás épp a kulturális gravitáció modelljében alapvető fontosságú kapcsolódás kiépítését jelentette, vagyis annak megvalósítását, hogy a vajdasági irodalmi kultúra a saját kulturális információit legyen képes a magyarországi felé is közvetíteni.

Nemcsak a kulturális élet beindulását nehezítette a vajdasági értelmiség szerint Budapest (és a városnév által megidézett teljes magyarországi közeg) közelsége, de a politikai berendezkedést, a társadalmi intézményrendszerek kiépítését is. Utóbbiak hiánya értelemszerűen igencsak megnehezítette a jugoszláv féllel szembeni érdekképviselést is. 1922-ben a *Bács megyei Naplóban* szerzői név feltüntetése nélkül jelent meg a *Fedezzék fel már egyszer a Vajdaságot!* című cikk, amiben a következő olvasható:

Hatvan kilométer – vagyis gyorsvonattal hatvan perc – a távolság a főváros és a főváros között. Úgyszólván Beograd hóna alatt vagyunk. [...] A magyar probléma felől Beograd a legnagyobb mértékben tájékoztatlan még most is, az állam megalakulásának negyedik esztendejében. És ez a sok naivitással szaturált nemtudomság az oka annak a komoly és szomorú ténynek, hogy Beograd még most is lázadókat, forradalmárokat, irredentákat lát a Vajdaság magyarjaiban (sz. n. 1922, 10).

A közeledés

A jugoszláv közeg felé történő nyitás fontosságát is elsősorban Szenteleky Kornél hangsúlyozta a kezdetektől. Az első, általa szerkesztett folyóiratban, a *Vajdasági Írás* legelső számában már programként rögzítette, hogy a lapnak

kötelessége az, hogy a szerb-horvát kultúrával keressen szoros és megértő kapcsolatot. A megértés első feltétele a megismerés s ezért a Vajdasági Írás ismertetni fogja a szerb-horvát kultúra értékeit. Másik kötelességünk, hogy azokat a kisebbségi kulturális törekvéseket ismertessük meg az olvasóinkkal, amelyek az új magyar szigetekben bimbóznak, remegnek, virágznak (Szenteleky 1928a, 2).

Fontos észrevenni, hogy az általa szorgalmazott hídverés nem a jugoszláv és a magyar kultúra között tűnt fontosnak, hanem a jugoszláv és a vajdasági magyar irodalmi kultúra között. Ugyanezt a programot vitte tovább és valószínűtlen meg a *Vajdasági Írás* hamar megszűnése után a *Kalangya* számaiban is. Ennek egyikében beszélt arról, hogy a jugoszláv kultúrához való odatartozás vállalása magával hozhatja a „hazaárulás” vádját is. Mindezek ellenére 1933-ban Szirmai Károly már azt a kérdést fogalmazta meg, hogy „lehet s lehetett-e a magyarságról írván, kikapcsolni az élő szerb tömböt, melybe beleágyazódott?” (Szirmai 1933, 411). A sugallt és egyben valós válasznak az tűnik, hogy a vajdasági irodalom létezésének feltétele a jugoszláv irodalmi kultúrával is kiépített, kölcsönös vonzás.

Az önállóság

A tanulmányban megfogalmazott ígéret szerint az úgynevezett határon túli irodalmi kultúrák viszonyrendszerét leíró eddigi modellek különbségére is a kulturális gravitáció gondolatrendszerén keresztül (is) lehet magyarázatot találni. Az eddigi statikus rendszerek helyett egy mozgékonyabb, a viszonyok

folyamatos változására fókuszáló modell a vizsgált irodalom történetét is más ritmus szerint írja le. Főként annak köszönhetően, hogy az irodalmi kultúra saját belső változása okozza a viszonyok átrendeződését is, a kulturális gravitáció szerint a vonzóerőnek a saját tömeg változásával járó csökkenése és vagy növekedése befolyásolja a rendszer helyzetét. Ha a kulturális gravitáció által megvilágított folyamatok alapján kívánják a vajdasági magyar irodalom viszonyainak változását megmutatni és az irodalom történetét áttekinteni, akkor azt lehet mondani, hogy az optimális állapot az 1960-as évek végére állt be, ekkora sikerült a magyarországi irodalmi kultúrától érdemben függetlenedni, és a jugoszláv félhez is termékeny módon, az irodalomban is nyomot hagyó mértékben hozzákapcsolódni, úgy, hogy a *saját irodalom* is erős vonzóerőt kifejteni bíró tömegűvé vált. Az első világháborút lezáró békétől a hatvanas évekig tartó periódust ezen szempontok alapján a saját gravitációs erő megerősödése, a magyarországi vonzóerő csökkenése, kiegyenlítése és a jugoszláv kulturális tér felé történő elmozdulás jellemzi. A vajdasági magyar irodalom esetében mintha az 1960-as évek végétől a kilencvenes évek délszláv háborúig terjedő időszakban lehetne ténylegesen önálló irodalmi kultúráról beszélni. Ezekben az években a kulturális gravitációs erőviszonyok kiegyenlítettnek tekinthetők. A kilencvenes évektől, a délszláv háborúk és az addigi jugoszláv irodalmi kultúra radikális átrendeződése (súlyvesztése) következményeképp manapság a hatvanas éveket megelőzőkkel ellentétes irányú mozgás figyelhető meg: a vajdasági magyar irodalmi kultúra a magyarországi felé mozdult el, és afelé gravitál a mai napig is.

A kulturális gravitáció koncepciója több szimpla hasonlatnál. Tudniillik az olyan kultúrák esetében, mint amilyen a vajdasági magyar irodalom is, mely tehát több kulturális közeggel van szorosabb kapcsolatban, rámutat arra, hogy az önállóság épp egy többkomponensű kapcsolatrendszer kiegyenlítésének függvényében jöhet csak létre. Továbbá képes előrevetíteni azt is, milyen radikális, a kulturális időt is módosító változások állhatnak be ennek a kiegyensúlyozott kapcsolatrendszernek a felborulásával.

Irodalom

- Anonim. 1922. Fedezzék fel már egyszer a Vajdaságot!... *Bácsmezei Napló* szept. 21. 10.
Békés Vera. 2007. Hálózat és (potenciális) térélmény. *Café Babel* (55): 45–57.
Dettre János (Jean Jeudi). 1922. Irodalompolitika. *Bácsmezei Napló* december 13. 2.
Görömbei András 1993. *Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Görömbei András. 2003. *Irodalom és nemzeti önismeret*. Budapest: Nap Kiadó.
- Haraszi Sándor. 1922. Irodalompolitika. *Bácsmezei Napló* december 10. 10.
- Illyés Gyula. 1971. *Hajszálgökök*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Kis József. 1932. A jugoszláviai magyar ifjúság. *Kalangya* (3): 176–182.
- Kovács László. 2011. Hálózatelmélet és nyelvészet. *Prae* (4): 2–8.

Newton

- Pomogáts Béla. 1992. *Őtágú síp: A határokon túli magyar irodalom antológiája*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Szenteleky Kornél. 1920. Kultúrateremtés. *Bácsmezei Napló* december 29. 1.
- Szenteleky Kornél. 1924. Irodalom és kritika. *Bácsmezei Napló* február 10. 10.
- Szenteleky Kornél. 1927. Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalomról”. *Bácsmezei Napló január 30.*
- Szenteleky Kornél. 1928a. Előljáró szavak. *Vajdasági Írás* (1): 1–3.
- Szenteleky Kornél. 1928b. Új életformák felé. *Vajdasági Írás* (38): 257–260.
- Szenteleky Kornél. 2000. *Új lehetőségek – új kötelességek*, szerk. Bori Imre. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Szirmai Károly. 1933. Börcsök Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal. *Kalangya* (6): 409–417.
- Szirmai Károly. 1935. Írói felelősségem. *Kalangya* (3): 161–167.

THE EXPOSITION OF THE CULTURAL GRAVITY'S MODEL

The reinterpretations of the literary history, considering the cultural movements, through the example of the Hungarian Literature of Vojvodina

The study deals with a new cultural model which is the *cultural gravity*. This new model describes the cultural relations between the Hungarian minority literary cultures, the Hungarian literary and the foreign languages literary cultures. The earlier models focused on the mediator roles and on the interdependencies. The cultural gravity emphasizes the independent cultural operation. This theory come from the natural sciences. This study focus on the relations of the Hungarian literature in Vojvodina, and it tries redefines these connections. This literary historical research talks about the conditions of the independent culture. The cultural gravity is in close connection with the other theory, with the network theory. The literary cultures are independent to varying extent. The cultural gravity shows these differences and examines the regional cultures also from this viewpoint.

Keywords: cultural gravity, regional culture, literary history, cultural relations.

PRIKAZ MODELA KULTURNE GRAVITACIJE

Ponovno interpretiranje istorije književnosti u svetlu kulturnih kretanja na primeru mađarske književnosti u Vojvodini

Kod određivanja položaja mađarskih književnosti izvan granica matice, za razliku od dosadašnjih opisnih istorija, ovde je ponuđen kulturni model koji akcenat ne stavlja na posredničku ulogu i na uzajamnu zavisnost, već na uslove samostalnog funkcionisanja književnosti. Termin iz naslova „kulturalna gravitacija“ stiže iz prirodnih nauka odomaćivši se u humanističkim naukama. Studija se bavi preinterpretacijom kulturnih veza vojvođanske mađarske književnosti, te traži odgovor na pitanje, pod kojim uslovima ona uspeva da sačuva svoju kulturnu samostalnost u složenoj strukturi veza u kojoj se nalazi. Tumačenje modela kulturne gravitacije pomažu i neki osnovni elementi teorije mreže koja takođe potiče iz prirodnih nauka. Ovaj novi pristup, pored ustanovljavanja uslova za samostalno funkcionisanje, analizira i meru realizacije tih uslova, tako se pomoću kulturne gravitacije postaje moguće preinterpretiranje položaja regionalnih kultura.

Ključne reči: kulturna gravitacija, regionalna kultura, književna istorija, sistemi veza u kulturi.

A kézirat leadásának ideje: 2016. nov. 5.

Közlésre elfogadva: 2016. nov. 25.